

УДК 37.013.42+372

Леся Карнаух

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВЗАЄМИН НА ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

Стаття присвячена аналізу сучасних досліджень з проблеми формування гендерної ідентичності старших дошкільників в умовах батьківсько-дитячих взаємин в родині. Автор статті розкриває особливості впливу взаємин батьків, а саме їхніх заборон та настанов на усвідомлення і переживання дитиною своєї позиції «Я» відповідно певних еталонів статі. Автор статті на основі аналізу досліджень доводить, що не тільки біологічні відмінності статі, а й культурні традиції виховання дітей визначають гендерну ідентичність майбутнього чоловіка чи жінки.

Ключові слова: ідентичність, гендер, стать, дошкільний вік, дитина, батьки, педагоги

Статья посвящена анализу современных исследований по проблеме формирования гендерной идентичности старших дошкольников в условиях родительско-детских отношений в семье. Автор статьи раскрывает особенности влияния взаимоотношений родителей, а именно их запретов и установок на осознание и переживание ребенком своей позиции «Я» соответственно определенных стандартов пола. Автор статьи на основе анализа исследований доказывает, что не только биологические различия пола, но и культурные традиции воспитания детей определяют гендерную идентичность будущих мужчин и женщин.

Ключевые слова: идентичность, гендер, пол, дошкольный возраст, ребенок, родители, педагоги.

The article is devoted to the analysis of modern researches on the problem of gender identity formation of senior preschool children in conditions of parental and child relationships in the family. The author of the article reveals the peculiarities of the influence of relations between parents, namely, their prohibitions and instructions on the awareness and experience of the child of their position "I" in accordance with certain gender standards. The researcher notes that the influence of parents on the process of gender formation can have both positive and negative effects, depending on the methods of gender education. The author's views on factors influencing parents on the gender identity of preschoolers deserves attention. The article analyzes the functions of the family and the types of parents' attitude towards the problem of gender formation. The author of the article on the basis of the analysis of researches proves that not only biological differences of sex, but also cultural traditions of upbringing of children determine the gender identity of the future husband or woman.

Key words: identity, gender, sex, preschool age, child, parents, teachers.

У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Законах України «Про дошкільну освіту» зазначено, що реформування освітньої системи має сприяти утвердженню людини як найвищої соціальної цінності, а головним завданням виховання є розвиток у дитини ціннісного ставлення до себе як домінуючого начала у структурі особистості. Водночас, аналіз практики освітнього процесу у дошкільних навчальних закладах показує, що гендерна ідентичність дітей старшого дошкільного віку формується недостатньо та не відповідає сучасним вимогам.

Наукове вивчення проблеми формування гендерної ідентичності особистості має свою історію та розгалужується на різні напрями. Питанням гендерного становлення особистості присвячено праці С. Гаубаса, Д. Ісаєва, О. Кікінеджі, Н. Коцур, О. Кузнецова, В. Кравця, О. Олійник, О. Сечейко, М. Ткалич. Особливості гендерного розвитку дитини дошкільного віку досліджено в роботах В. Бочелюк, С. Діденко, М. Джемкена, О. Кікінеджі, З. Фрейда.

Актуальність дослідження проблеми впливу батьківсько-дитячих взаємин зумовлюється новою соціокультурною ситуацією та існуванням протиріч між проголошеним гуманізмом освіти й усе ще існуючим застарілим підходом у гендерному вихованні особистості в родині, а також між нагальною потребою в розробці інноваційних виховних технологій формування гендерної ідентичності старших дошкільників та традиційними методами виховання, які переважно зводяться до авторитарного впливу на вихованців.

Мета статті полягає у науково-теоретичному аналізові сучасних досліджень з проблеми впливу батьківсько-дитячих взаємин на формування гендерної ідентичності старших дошкільників.

Звернення до наукових джерел дає змогу розкрити зміст психолого-педагогічних досліджень з означеної проблеми. Вихідною основою психолого-педагогічного аналізу поняття «гендерна ідентичність» є розкриття сутності та змісту корелюючих дефініцій: «стать», «гендер», «гендерна ідентичність».

Соціологи і соціальні психологи вирізняють поняття «стать» та «гендер». Стать – сукупність анатомо-фізіологічних ознак організму, які забезпечують продовження роду і дають змогу розрізнити жінок й чоловіків [3]. Статева приналежність людини формується на ранніх стадіях індивідуального розвитку. Генетичний набір формується вже в момент запліднення і визначає майбутню генетичну програму організму. Під впливом навколишнього середовища (освіти, способу життя, сім'ї, культури, релігії, засобів масової інформації, політики держави) формується статева самосвідомість і пов'язана з цим система інтересів, потреб, переваг. На відміну від гендеру, стать – це комплекс анатомічних, репродуктивних, поведінкових і соціальних ознак, що визначають індивіда як чоловіка і жінку.

Іншого значення набула дефініція «гендер». Поняття гендер означає стать як соціальне явище, як усе те соціальне, що утворюється над біологічною статтю. Сучасне значення поняття «гендер» як соціальна стать

сформувалося в процесі теоретичного розвитку фемінізму, гендерних теорій. Гендер – організована модель соціальних стосунків між чоловіками і жінками, що конструюється основними інститутами суспільства» [3].

Виділяють 2 складові такого підходу: гендер конструюється шляхом соціалізації, розподілу праці, системи гендерних ролей у сім'ї, за допомогою засобів масової інформації або формується і самими індивідами на рівні їхньої свідомості (тобто гендерної ідентифікації, прийняття заданих норм і підлаштування під них (в одязі, зовнішності, манері поведінки тощо) [3].

На формування гендерної ідентичності особистості впливають взаємопов'язані гендерні програми: поділ праці, розмежування місць перебування, фізичного простору, розподіл влади за критерієм статевої належності; використання символів та образів, які пояснюють, закріплюють цей розподіл; відмінності у взаємодії «жінка – чоловік», «жінка – жінка», «чоловік – чоловік», які проявляються в мові, черговості участі в діалозі, невербальних компонентах поведінки [2].

Механізм ідентифікації забезпечує передачу досвіду опосередковано через особистий приклад і наслідування. Усвідомлення і переживання своєї позиції «Я» до певних еталонів статі називається гендерною ідентичністю. Головним механізмом формування гендерної ідентичності є ідентифікація [2, с. 354].

В межах нашого дослідження варто диференціювати поняття «статева ідентичність» та «гендерна ідентичність». Людина може мати певну чітко визначену статеву ідентичність і водночас мати труднощі з гендерною ідентичністю, переживати невідповідність гендерним ролям і стереотипам, відчувати нереалізованість себе як чоловіка чи жінки, невідповідність жіночому чи чоловічому ідеалам [2].

З позицій трансакційного аналізу Е. Берна гендерна ідентичність визначається життєвим сценарієм людини. Згідно з теорією життєвих сценаріїв протягом життя людини здійснюється статево-рольове програмування чоловіків і жінок, тобто процес формування гендерних життєвих ролей особистості. Отже, якщо статева ідентичність – це переважно усвідомлення себе представником тієї чи іншої статі, то гендерна ідентичність полягає в переживанні своєї відповідності гендерним ролям, тобто сукупностям суспільних норм і стереотипів поведінки, характерних для представників певної статі або таким, що приписуються представникам певної статі суспільно-історичною чи соціокультурною ситуацією.

Сензитивність старшого дошкільного віку для формування гендерної ідентичності пояснюється появою новоутворень, характерних цьому віковому періоду: по-перше, у старшому дошкільному віці в дитини розвивається усвідомлення себе в контексті «Я серед інших», формується емоційна децентрація, завдяки якій дитина позбувається егоцентричної позиції і набуває здатності порівнювати та інтегрувати себе з іншими. По-друге, у дитини розвивається мотиваційна, емоційно-вольова сфери, з'являються «етичні інстанції», соціальні мотиви гендерних взаємин,

формується довільна поведінка, що дозволяє дитині планувати власні дії і вчинки. Дошкільник починає спиратися у своїй поведінці на інтеріоризовану систему знань про норми гендерних взаємин, що формується в процесі взаємин з іншими людьми [1].

Важливу роль у вихованні гендерної ідентичності дитини відводиться сім'ї як первинному осередку гендерних взаємин.

Термін «взаємини» вживають найчастіше для позначення полярних стосунків між людьми [4]. Варто наголосити, що в цьому випадку взаємини розглядають як такі, що мають характер симетричності. Це складніша й активніша форма взаємин, у яких наявні зв'язки між сторонами, що реально взаємодіють, або коли взаємодія сторін є потенційно можливою.

Згідно з словником взаємини (взаємовідносини) – це зв'язки, взаємні стосунки, які виникають між людьми у процесі спілкування [4]. Це усталені взаємозв'язки між людьми, що складаються у процесі їхнього спілкування та взаємодії, мають яскраво виражене емоційне забарвлення і виявляються у характері та способах взаємовпливів [5]. Становлення міжособистісних взаємин пов'язане із виникненням розгорнутих і стереотипізованих взаємних очікувань та поведінкових настанов, які, у свою чергу, починають впливати на процеси міжособистісного сприймання та оцінювання. Вони опосередковуються змістом, метою та організацією спільної діяльності і є одним із значущих чинників формування психологічного клімату в малих групах [3].

У сім'ї створюються умови для гендерної ідентичності дитини, адже рівень батьківсько-дитячих взаємин у сім'ї визначає якість психічного, емоційного, морального та гендерного розвитку дитини, підготовки її до різнорівневих контактів поза сімейним мікросередовищем [6].

Батьки першими починають формувати гендерну ідентичність своїх дітей, навіть якщо самі про це не знають або не хочуть цього. Батьки часто не усвідомлюють, що відбувається процес виховання, оскільки велика частка інформації передається не в словесній формі, а на прикладі поведінки самих батьків і через їх установки [8].

Ставлення батьків до своєї дитини залежить від багатьох обставин: від культурних традицій власних родин, їх дитинства, від національних традицій родинного виховання, від індивідуальних особливостей батька і матері. У родині стосовно дитини створюються певні установки, які визначають емоційну атмосферу і стиль взаємин [7].

Діти не обирають батьків. Батьківська пара дарує дитині разом з життям генотип і вроджені особливості, які виступатимуть передумовами її розвитку та умови життя в родині та визначають розвиток дитини і формують соціальні навички, а також його ціннісні орієнтації до життя, світовідчуття, ставлення до себе, родини, оточення, своєї національної належності, людей інших національностей тощо [3].

Основними функціями родини є: репродуктивна, виховна, економічна, комунікативна, дозвілля і відпочинку, валеологічна. Розглянемо детальніше

комунікативну та валеологічну функції родини, які найбільше впливають на становлення гендерної ідентичності старших дошкільників. Комунікативна функція виявляється організацією внутрішньо родинного спілкування, зв'язку членів родини з суспільством, установами зворотних зв'язків з оточенням. Валеологічна функція полягає створення оптимальних умов для фізичного, психічного, соціального і духовного розвитку кожного члена родини як важливої умови формування, збереження, зміцнення, відновлення і спадкової передачі здоров'я [3].

Родина для дитини дає відчуття належності до певної групи, без чого вона почувається самотньою, реалізує потребу у безпеці, комфорті; дарує відчуття і дає реальні докази своєї значущості для інших, без чого у малюка розвивається почуття неповноцінності; забезпечує відчуття взаємного тепла і любові; формує почуття своєї неповторності та індивідуальності, є взірцем для наслідування [10]. Всі ці потреби життєво важливі для кожної дитини, якого б віку вона не була, і ще задоволення яких буде сприяти правильному формуванню гендерної ідентичності.

Є чотири основні типи ставлення батьків до проблеми гендерного становлення, які виявляються у сімейному житті. Це репресивний, відсторонений, нав'язливий і експресивний тип ставлення. Зупинимось детальніше на їх аналізові.

Репресивний тип ставлення охоплює випадки, коли гендерне виховання зводиться до декількох фраз: «це непристойно», «це небезпечно» і «почекай поки вийдеш заміж» [3].

При відстороненому типі батьки проявляють розумніше і більш терпиме ставлення та уникають прямого обговорення цієї теми зі своїми дітьми або перетворюють таке обговорення на нудну лекцію.

При нав'язливому типі ставлення батьки занадто ліберальні у всьому, що стосується гендерної активності. Надмірна увага до гендерних питань може драгувати дітей або викликати у них відчуття пригніченості.

Батьки, чиє ставлення до гендерних питань можна охарактеризувати як експресивне (проникливе), при необхідності відкритого обговорюють цю тему, але встановлюють розумні рамки для прояву активності дітей точно так, як і всіх інших формах поведінки [2].

Запорука успіху у формуванні гендерної ідентичності дитини є така атмосфера у сім'ї, коли дитина може вільно ставити батькам питання, які її цікавлять. Якщо сім'я повна, і в родині панує атмосфера взаємоповаги і сумісної діяльності з чітким розподілом між чоловіком і жінкою та взаємозамінністю в разі потреби, у дитини формується відповідна гендерна ідентичність.

Проте соціологи фіксують сьогодні збільшення кількості розлучень. Багато дітей виховується у неповних сім'ях. Також актуальною залишається проблема фемінізації хлопчиків, у яких чоловічі риси можуть бути відсутніми через надмірну опіку матері. Відсутність батька, також може привести до серйозних порушень психічного розвитку дитини, зниження її соціальної активності та різних відхилень у поведінці. Якщо з дитиною

після розлучення залишається представник протилежної статі, процес гендерної ідентифікації уповільнюється та ускладнюється [3].

Водночас слід вказати, що вмотивована відсутність одного з батьків впливає не так негативно на розвиток дитини, як агресивний характер взаємин між батьками, що живуть разом. Виховний вплив мають не тільки слова батьків, а й атмосфера у сімейному колі.

Необхідно враховувати й таку особливість засвоєння інформації: деякі сцени, образи, ситуації, сприйняті у віці, коли дитина ще нездатна до будь-якої моральної оцінки, можуть зафіксуватися у пам'яті як зразки майбутньої поведінки в аналогічній ситуації.

Не тільки біологічні відмінності статі, а й культурні традиції виховання дитини як хлопчика чи дівчинки визначають те, як майбутні чоловіки і жінки будуватимуть свою родину. Важливе значення має ідентифікація хлопчика з батьком, а дівчинки з матір'ю.

Хлопчик, як би він не любив свою маму, наслідує насамперед поведінку батька; а дівчинка за всієї любові до тата ототожнює себе зі своєю мамою. Окрім ідентифікації з батьками, те ставлення до чоловіків і жінок, яке батьки виявляють у своїй поведінці, передається дітям і проноситься ними через все їх життя [3].

Не менш значимими чинниками формування гендерної ідентичності дітей є інші члени сім'ї (дід, баба, брат, сестра). Гармонійна повна сім'я сприяє становленню психологічної статі та формуванню адекватних гендерних уявлень, засвоєнню ролей. Гендерна роль знаходить своє підкріплення і уточнення у спілкуванні й діяльності з однолітками. Діти підкріплюють один в одного відповідну для статі поведінку, а неадекватні гендерні уявлення та орієнтація у колі ровесників зникає швидше, ніж за інших обставин. Втім слід зауважити, що хлопчики більш чутливі до соціального тиску з боку однолітків при невласивій для їх статі поведінці [3].

Слід відмітити і можливий негативний вплив родини на гендерну ідентичність старших дошкільників. Так, у деяких сім'ях існують хибні установки щодо гендерних взаємин. Проаналізуємо їхній зміст.

Негативна установка як помста. Деякі матері навіюють своїм дочкам негативне ставлення до всіх представників чоловічої статі, заздалегідь налаштовуючи їх проти чоловіків, даючи їм різко негативні узагальнені характеристики. Хлопчикові нав'язати негативну установку до власної статі набагато важче.

Аскетична установка. Спочатку дитину, частіше дівчинку, прагнуть по можливості захистити від контактів з протилежною статтю. Не дозволяють грати з хлопчиками однолітками, прищеплюють до них негативне ставлення. Потім до цього додається і пригнічення в дитині проявів її гендерної приналежності: висміюється прагнення дівчинки до нарядів і прикрас, замість того щоб, скориставшись цим прагненням, прищепити добрий смак, відчуття міри тощо; висміюється інтерес до іншої статі [3].

Маючи подібні установки у сім'ї, батьки спотворюють адекватне

сприйняття хлопчиків і дівчаток до протилежної статі, гальмують подальший нормальний розвиток і сприйняття дітей. Наприклад, негативні установки частіше виявляються у неповних сім'ях, оскільки мати прагне «уберегти» дитя, заздалегідь «попередивши» його про можливі наслідки [8].

Отже, атмосфера в сім'ї є вирішальною для подальшого адекватного формування гендерної ідентичності старших дошкільників. Настанови гуманістичної педагогіки є засадничими у розробці та способів взаємодії педагогів та батьків дітей старшого дошкільного віку. «Гендерний підхід» української педагогічної думки, що розроблений вітчизняними класиками, є підґрунтям для формування гендерної культури батьків, що пролягає через гендерну проінформованість (обізнаність), гендерну чуйність (розвиток умінь враховувати відсутність певних інтересів та навичок) та вироблення асертивності в дійовому протистоянні статевим стереотипам, що і стане предметом наших подальших розробок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) / О. Л. Кононко. Навчальний посібник для вищих навчальних закладів. – К. : Освіта, 1998. – 288 с.
2. Москаленко В. В. Соціальна психологія / В. В. Москаленко: підручник. Видання 2-ге, виправлене та доповнене – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 688 с.
3. Олійник Л. М. Статеве виховання дітей від народження до 10 років: навчально-методичний посібник / Л. М. Олійник – Миколаїв: ПП «Принт-Експрес», 2008. – 350 с.
4. Словарь по социальной педагогике : учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Авт.-сост. Л. В. Мардахаев. – М. : Издательский центр «Академия», 2002. – 368 с.
5. Психология. Словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
6. Развитие нравственных убеждений школьников / Под. ред. М. Боришевского. – К. : Рад. школа, 1986. – 184 с.
7. Развитие эмоций у детей дошкольного возраста: Психологические исследования / Под. ред. А. Запорожца, Я. Неверович. – М. : Просвещение, 1986. – 436 с.
8. Фернхем А., Хенкель П. Личность и социальное поведение / А. Фернхем, П. Хенкель. – СПб. : Питер, 2001. – 368 с.
9. Якобсон С. Г., Фещенко Т. И. Формирование Я-потенциального положительного как метод регуляции поведения дошкольника / С. Г. Якобсон, Т. И. Фещенко // Вопросы психологии. – 1997. – № 3. – С. 3–11.
10. Якобсон С. Д. Программа морального воспитания детей / С. Д. Якобсон // Дошкольное воспитание. – 2000. – № 9. – С. 49–57.